

СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ПРО ВЕЛИКУ ВІТЧИЗНЯНУ ВІЙНУ ОЧИМА УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН: АНАЛІЗ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Статтю присвячено проблемі дослідження соціально-історичної пам'яті про Велику вітчизняну війну. Автор розглядає та аналізує результати соціологічного дослідження, яке проводилось у Східній та Центральній Україні. Особлива увага приділяється визначенню особливостей соціальної пам'яті серед різних її суб'єктів – носіїв, перш за все серед представників різних поколінь. Також розглядаються особливості соціальної пам'яті.

Ключові слова: соціальна пам'ять, соціальна історична пам'ять, Велика Вітчизняна війна, респонденти, вікові групи.

Статья посвящена проблеме исследования социально-исторической памяти о Великой отечественной войне. Автор рассматривает и анализирует результаты социологического исследования, которое проводилось в Восточной и Центральной Украине. Особенное внимание уделяется определению особенностей социальной памяти среди разных ее субъектов – носителей, прежде всего среди представителей разных поколений. Также рассматриваются особенности социальной памяти.

Ключевые слова: социальная память, социальная историческая память, Великая Отечественная война, респонденты, возрастные группы.

The article is devoted the problem of research of socially historical memoryi about Great Patriotic war. An author examines and analyses the results of sociological research which was conducted in East and Central Ukraine. The special attention is spared determination of features of social memory among different subjects – transmitters, foremost among the representatives of different generations. The features of social memory are also examined.

Key words: social memory, social historical memory, Great Patriotic war, respondents, age-dependent groups.

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що після розпаду СРСР ритуалізм і пієтет, пов'язані з війною і перемогою, залишилися практично незмінними, проте, цікаво яким чином сприймаються ці події сучасною молоддю. Яка різниця між соціальною пам'яттю груп людей, що виростили за часів Радянського Союзу і молоді, що виховувалася в незалежній Україні. Поза сумнівом, величезний вплив на формування відношення до війни у молодих людей, надають сучасні канали комунікації, одним із наших завдань було виявлення їх особливостей.

Актуальним є виявлення особливостей соціальної пам'яті серед різних її суб'єктів-носіїв, перш за все серед представників різних поколінь. Усе це і зумовило актуальність проблематики, яку ми розглянемо в пропонованій статті.

Метою даної статті є викладення та аналіз результатів соціологічного дослідження.

Аналіз останніх досліджень. Починаючи з кінця 1980-х у країнах колишнього СРСР неодноразово проводилися масові опитування, які тим або іншим чином є дотичними питань історичної пам'яті та історичної пам'яті про ВВВ. Прикладом таких досліджень є Дослідження Центру соціологічних досліджень АОН при ЦК КПРС «Історична пам'ять (на прикладі дослідження історичного свідомості населення РСФСР)», проведеного в 1990 р. (загальноросійська репрезентативна вибірка $N = 2196$ осіб); дослідження кінця 80-90-х рр. Всеросійського центру досліджень громадської думки (ВЦИОМ) і дослідження Російського незалежного інституту соціальних і національних проблем 1996 р.; результати досліджень соціологічного центру РАГС «Історична пам'ять у масовій свідомості населення Російської Федерації» 2001 та 2004 рр. (загальноросійська репрезентативна вибірка

N = 2401 і 1601 осіб відповідно) [1]. Інститут соціології НАН Білорусі напередодні 65-річчя з дня перемоги провів соціологічні дослідження і вивчив стосунки білорусів до Перемоги над фашистською Німеччиною [2]. Соціологічне дослідження «Діти і молодь про Велику вітчизняну війну». Згідно з програмою дослідження, анкетні опитування читачів дитячих бібліотек Чуваської Республіки проводилися кожні 4 роки (2000, 2004, 2009 р.) – у роки, передуючі ювілейним датам Великої Перемоги [3].

Виклад основного матеріалу. Для емпіричної верифікації деяких аспектів соціальної історичної пам'яті було проведено анкетне опитування населення деяких міст сходу і центру України. Вибірка двоступенева, така, що районує, випадкова, репрезентативна для дорослого населення. Опит за місцем проживання. Контрольовані параметри стать і вік. Опитано 870 осіб.

У проведеному дослідженні вивчалася специфіка відношення до Великої вітчизняної війни і стану соціальної пам'яті про неї для різних поколінних когорт.

Для виділення поколінних когорт було використано шкалу, в якій виділено покоління, що виросло на початку ХХІ століття – час відносної стабілізації після отримання незалежності України (тобто до 20 років), від 21 до 30 років – респонденти, становлення яких припало на перші роки незалежності, 31-40 років – люди середнього віку, які формувалися в часи перебудови, 41-60 років – люди, які формувалися до перебудови, понад 60 років – літні люди, формування яких припало на післявоєнні десятиліття. У дослідженні

виявилася найбільша різниця в соціальній пам'яті і в різних аспектах, пов'язаних з нею, між самою молодшою віковою групою і більш старшими поколіннями. Далі розглянемо особливості соціальної пам'яті детальніше.

Послаблення етичної складової в уявленнях молоді про причини перемоги у війні може призвести до відносного знецінення відчуття гордості за перемогу у Вітчизняній війні, що, у свою чергу, може понизити вплив пам'яті про війну на формування високих патріотичних відчуттів. Пам'ять про війну може еволюціонізувати в подібність ритуалу. Відповідно, свято 9 травня не для всіх є зрозумілою подією, що розділяється.

Можна виділити специфічну соціальну групу «пацифістів», людей які відносяться до війни з жалем і висловлюються швидше про її безглуздя. Сучасне українське суспільство із запізненням освоює західну ментальність, у більшості своїй люди, що народилися у 80-х і пізніше, стали носіями цінностей схожих з європейськими. Якщо скласти соціальний портрет цієї групи, окрім молодого віку, можна побачити, що до цієї групи відноситься більше людей, що оцінюють свій прибуток як «вище середнього». Вони більшою мірою отримали інформацію про війну з художньої літератури, тобто це люди, що читають, а в професійній області серед них більше фахівців з вищою освітою.

Виводи про зміну характеру колективної пам'яті про війну підтверджуються і відповідями на питання про оцінку покоління людей, що перемогли у Великій Вітчизняній війні (див. табл. № 1).

Таблиця 1

**Оцінка покоління людей, що перемогли у Великій вітчизняній війні
(у % до осіб даного віку)**

	До 20	21-30	31-40	41-50	51-60	Понад 60	Разом
Вони зробили великий історичний подвиг, плодами якого користуються наші сучасники	69,7 %	73,1 %	85,7 %	78,8 %	75,0 %	78,0 %	75,2 %
Це покоління переможців, які не зуміли скористатися плодами Перемоги	10,6 %	21,8 %	14,3 %	21,2 %	20,6 %	18,6 %	18,6 %
Інше	3,0 %	0,6 %					0,7 %
Важко відповісти	16,7 %	4,5 %			4,4 %	3,4 %	5,4 %

Як видно з таблиці № 1 переважна більшість респондентів різного віку погоджуються з думкою, що «покоління людей, що перемогли у Великій вітчизняній війні, зробили великий історичний подвиг, плодами якого користуються наші сучасники». Серед молодих людей, які погодилися з такою думкою відносно менше, ніж серед старших: різниця складає порядка 10 відсоткових пунктів або приблизно 11 %. Ці дані відповідають логіці виводів, зроблених за матеріалами опитування, що існує чітка тенденція послаблення моральної складової колективної пам'яті про війну.

Ще один нюанс сприйняття підсумків війни відбивається в реакціях респондентів на думку про покоління людей, що перемогли у Великій вітчизняній війні, що «це покоління переможців, які не зуміли скористатися плодами Перемоги». Існувала гіпотеза, що серед молоді буде більше, ніж серед старших, які погодилися з цією думкою, оскільки молоді притаманний прагматичний підхід до війни. Насправді, молодь обрала цей пункт у два рази рідше, ніж старші (відповідно 10 % і 20 %). Молоді респонденти частіше уникали відповіді, посилаючись на неможливість чітко

визначити свою думку, тобто вибирали пункт «Важко відповісти».

Інтерпретація такої реакції старших може бути наступна. Люди, які безпосередньо знали учасників війни, що жили в післявоєнні роки, висловлюють жаль, що після війни народ жив важко, що переможені у війні живуть значно краще за переможців. Тут саме спрацьовує ефект порівняння підсумків війни для переможців і переможених. Для молоді такого роду порівняння має менше значення. На сьогодні звичайним і природним є уявлення про те, що в Германії життя значно краще, ніж в Україні. І така картина все менше зв'язується з підсумками війни, тому і відходить у минуле досада, що переможці не змогли досягти великих успіхів у післявоєнний час, ніж переможені.

Для характеристики пам'яті про війну важливим є уявлення про можливість повторення подібної війни. Після першої і після другої світових воєн громадську думку країн – учасниць воєн виражало вимогу не допустити повторення подібних воєн. Для запобігання новим війнам у Європі створювалися міжнародні організації. Після першої світової війни була створена Ліга націй, саме з метою запобігти новій війні. Але зусилля цієї організації виявилися дуже слабкими, щоб не допустити другу світову війну. Після другої світової війни було створено Організацію об'єднаних націй теж, як і Ліга націй, для запобігання світовим війнам. Але поважно з'ясувати, як прості люди, а не політики, вважають, чи може повторитися війна, подібна Другій світовій. Дані відповідей на це питання містяться в таблиці № 2.

Таблиця 2

**Думка респондентів з питання «Чи може повторитися подібна війна?»
(у % до осіб даного віку)**

		До 20	21-30	31-40	41-50	51-60	Понад 60	Разом
Чи може повторитися подібна війна в найближчому майбутньому?	Так	18,2 %	3,9 %	7,0 %	3,0 %	4,4 %	6,9 %	6,9 %
	Скоріше так	13,6 %	11,7 %	18,6 %	6,1 %	13,2 %	12,1 %	12,6 %
	Не знаю	34,8 %	39,6 %	37,2 %	33,3 %	29,4 %	29,3 %	35,1 %
	Скоріше ні	21,2 %	30,5 %	30,2 %	39,4 %	23,5 %	17,2 %	26,8 %
	Ні	12,1 %	14,3 %	7,0 %	18,2 %	29,4 %	34,5 %	18,7 %
Чи може повторитися подібна війна у далекому майбутньому?	Так	27,3 %	7,9 %	9,5 %	5,9 %	10,3 %	13,6 %	12,1 %
	Скоріше так	36,4 %	19,1 %	14,3 %	14,7 %	10,3 %	10,2 %	18,3 %
	Не знаю	19,7 %	37,5 %	42,9 %	23,5 %	38,2 %	39,0 %	34,4 %
	Скоріше ні	10,6 %	23,7 %	28,6 %	38,2 %	19,1 %	8,5 %	20,4 %
	Ні	6,1 %	11,8 %	4,8 %	17,6 %	22,1 %	28,8 %	14,7 %

Як видно з таблиці 2, у цілому респонденти оптимістично оцінюють перспективи світу. Осіб, які не вірять у повторення масштабної війни, значно більше тих, хто допускає таку можливість. У середньому за вибіркою згодних у тій або іншій мірі з можливістю повторення світової війни в найближчому майбутньому 19,5 %, а тих, хто не вірить у повторення світової війни в найближчому майбутньому майже в два рази більше – 45,5 %. Що стосується можливості війни у віддаленій перспективі, то таке співвідношення значно менше. Вважають, що у далекому майбутньому подібна війна може повторитися 30,4 %, а не вірять у таку можливість всього 35,1 %.

Проте середні дані приховують різкі відмінності в думках респондентів різного віку. Виявилось, що молодь менш оптимістична, ніж люди старшого віку. Активніша пам'ять про війну у людей старшого віку спонукає їх не погоджуватися з можливістю повторення тих страшних років. У пам'яті молодих людей менше зберігся страх війни, тому психологічно вони володіють меншою волею до неприпущення війни. Фраза: «Цього не повинно повторитися!» для старших має емоційно більше значення, ніж для молодих.

Існує статистична залежність між молодшою віковою групою і розподілом відповідей на

питання чи «Може повторитися подібна війна в найближчому майбутньому?» і чи «Може повторитися подібна війна у далекому майбутньому?». З таблиці 2 видно, що 31,8 % респондентів у віці до 20 років вважають, що війна, подібна Великій вітчизняній може повторитися в найближчому майбутньому, а що подібна війна можлива у далекому майбутньому думають 63,7 % опитаних у цій віковій групі. Такі дані сильно відрізняються від відповідей старших поколінь. У середньому молодь у два рази більш песимістична, ніж люди старшого віку.

Про що це свідчить? Однією з причин може бути недооцінка молоддю масштабів Великої вітчизняної війни. Історія ХХ століття насичена війнами: дві світових, громадянські війни і військові перевороти. Дефіцит емоційного відношення до війни у молоді спонукає її до розсудливих думок типу: «Якщо у світовій практиці вже існує подібний досвід, він може повторитися знову». Іншою причиною може бути відчуття неминучого конфлікту, до якого готується світова спільнота з його полярними політичними і економічними інтересами. Мусульманський світ агресивно налагоджений проти Заходу, Захід агресивно налагоджений проти Сходу. Північна Корея випробовує ядерну зброю, Росія, як і США,

продовжують розробку і накопичення сучасного озброєння. Інформація про останні досягнення в області сучасного озброєння постійно з'являється в інформаційному полі, що призводить людей до песимістичних висновків про можливі озброєні конфлікти. Тим більше, що локальні війни постійно йдуть на планеті. Ризик війн є одним із безлічі інших рис сучасного суспільства. Ульріх Бек у своїй теорії суспільства додає ризикам універсальний характер як невід'ємну межу сучасного суспільства.

Молоде покоління краще відповідає межам і властивостям сучасності, сприймає ризики як

природне і органічне явище, і тому більш песимістично. Залишається розраховувати, що раз молодь більше «боїться» майбутнього, то вона і прагнучиме справлятися з ризиками сучасного суспільства. Пам'ять про війну повинна постійно підпитуватися емоційно насиченою інформацією, щоб запобігти емоційному вихолощенню цієї пам'яті. Події Великої Вітчизняної війни відбиті в різних витворах мистецтва. Розглянемо, які види мистецтва активніше підтримують колективну пам'ять про війну. У таблиці №3 представлено дані відповідей на питання: «Як Ви вважаєте, де найбільшою мірою відбито образи війни?».

Таблиця 3

Розподіл відповідей на питання: «Як Ви вважаєте, де найбільшою мірою відбиті образи війни?» залежно від віку (у % до осіб даного віку)

Види мистецтва	До 20	21-30	31-40	41-50	51-60	Понад 60	Разом
У картинах про війну	35,8 %	30,1 %	37,2 %	45,7 %	29,4 %	32,2 %	32,9 %
У піснях, музиці про війну	68,7 %	75,6 %	74,4 %	80,0 %	88,2 %	76,3 %	77,0 %
У кінофільмах про війну	65,7 %	83,3 %	86,0 %	77,1 %	88,2 %	86,4 %	81,8 %
У художній літературі про війну	62,7 %	49,4 %	53,5 %	57,1 %	55,9 %	59,3 %	54,6 %
У народних переказах і розповідях	28,4 %	24,4 %	23,3 %	14,3 %	13,2 %	18,6 %	21,7 %

Як видно з таблиці, найбільше значення в підтримці емоційної пам'яті про війну належить кіно (82 % респондентів відзначили його значущість). Друге місце належить пісням, музиці про війну (77 %). Третє – художній літературі про війну (54,6 %). Найменше значення мають народні перекази і розповіді про війну (21,7 %). Помітні відмінності поколінь в оцінці значущості каналів, за допомогою яких різні вікові групи придбали знання про Велику вітчизняну війну. Респонденти у віці до 20 років вважають, що події війни краще всього відбито в художній літературі про війну, а так само в народних переказах і розповідях. Менше інформації про війну вони отримали з пісень і кінофільмів про війну. Це не викликає здивування, радянські фільми про війну не користуються популярністю серед молоді, а пісні того часу зараз важко почути і від більш старших поколінь.

Цікаво, що молоде покоління більшою мірою цікавиться народними переказами і розповідями. У сучасному інформаційному суспільстві у зв'язку з розвитком технологій формування громадської думки і появою величезного масиву інформації, не підкріпленої реальними подіями, падає рівень довіри, як до визначених каналів комунікації, так і до інформації у цілому. Молодь критичніше відноситься до повідомлень не лише в інтернеті, але і передаваним телебаченням і в друкованими

ЗМІ. Це є однією з причин, чому саме розповіді з перших вуст, від ветеранів або їх дітей, для молодих людей є більш насиченими реальними образами про Велику вітчизняну війну, ніж вторинна інформація. Те ж саме відноситься і до художніх творів, написаних безпосередніми учасниками і сучасниками війни.

Розповіді про війну позбавлені елементів художньої вигадки, вони сприймаються як справжні свідчення пам'яті, як результати спогадів. Саме ці якості військового нарратива залучають молодь. Представники молодого покоління відчувають відповідальність за передачу народного переказу про війну, а не вміст художнього твору. Вважаємо, що емпірично підтверджений факт високої оцінки значущості народних переказів і розповідей про війну молоддю є важливим результатом дослідження і підтверджує теоретичні положення про роль переказів у соціально-історичній пам'яті людей.

Перше місце серед видів мистецтва, які передають образи війни, для молоді є пісня. В цілому по вибірці пісні посідають друге місце за значущістю для зміцнення історичної пам'яті. Пісня – це лаконічне, емоційно насичене послання, багате інтонаціями і особовою інформацією про враження людини, пов'язані з конкретною подією, в даному випадку з війною. Розглянемо, які саме жанри пісень краще сприймають представники різних поколінь. Звернемося до даних таблиці № 4.

Таблиця 4

Розподіл відповідей на питання: «Які пісні про війну Вам подобаються більше?» залежно від віку (у % до осіб даного віку)

Жанр пісні	До 20	21-30	31-40	41-50	51-60	Понад 60	Разом
Тихі ліричні («Землянка», «Синя хусточка»)	30,3 %	37,7 %	41,9 %	65,7 %	41,2 %	47,5 %	41,3 %
Гучні ліричні («Смуглянка-Молдаванка», «Катюша»)	51,5 %	51,3 %	53,5 %	45,7 %	60,3 %	54,2 %	52,7 %
Похідні, бадьорі («Прощання слов'янки», «Солдати, в дорогу!»)	25,8 %	28,6 %	30,2 %	14,3 %	17,6 %	13,6 %	23,4 %
Патріотичні («Священна війна»)	21,2%	33,1%	44,2%	37,1%	25,0%	25,4%	30,2%
Переможні марші («Здрастуйте, день Перемоги!»)	53,0%	36,4%	25,6%	28,6%	60,3%	62,7%	44,8%

Як видно з таблиці, найбільшою значущістю і в цілому по вибірці користуються гучні ліричні пісні, такі як, «Смуглянка-Молдаванка», «Катюша» (53 %). Друге місце посідають переможні марші, такі як «Здрастуйте, день Перемоги!» (45 %). Найменше значення для передачі образів війни мають похідні, бадьорі пісні типа «Прощання слов'янки», «Солдати, в дорогу!» (23,4 %). Для молоді найбільш значущими є переможні марші. Тоді як цей жанр посідає останнє місце в опитуваннях для людей середнього віку 30-50 років. Цікаво, що переможні марші посідають також перші місця у людей літнього віку. Тут смаки «онуків» і «дідів» збігаються і різко відрізняються від смаків «батьків». Збігаються смаки дідів і онуків також і відносно патріотичних пісень типа, «Священна війна». Обидві категорії поколінь поставили цього типу пісень на останнє місце в пісенних жанрах, тоді як респонденти середнього віку патріотичні пісні поставили на 2-і і 3-і місця. Оскільки відмінності значні (по 20 процентних пунктів), визнати їх випадковими не можна. Переваги пісенних жанрів відображають не стільки відмінність в естетичних смаках батьків і дітей (або збіг цих смаків онуків і дідів), скільки відображає різницю в типах емоцій, що супроводжують пам'ять про війну різних поколінь.

Переможні марші, відмічені як пріоритетні онуками і дідами відрізняються позитивними емоціями радості і гордості від перемоги. Ці пісні немов підбивають підсумок важкої роботи, що призвела до успіху. Це пісні підкреслюють гідність переможців. Причини переваги даного жанру в онуків і дідів різні. Діди вибрали переможні марші, оскільки ці пісні несуть емоції звільнення від тягот війни і захват переможців. А онуки вибирають цей жанр, оскільки переможні марші несуть позитивну інформацію про військове покоління, яким можна пишатися, і служать формою віддання. Для середнього покоління подібну роль можуть грати художні образи громадянської

війни, революції. Щоб знайти статус віддання історична інформація повинна знайти якусь тимчасову дистанцію, принаймні, через покоління. Віддання має епічний сенс, який щонайкраще передається переможними маршами типу «Здрастуйте, день Перемоги!». Не завжди такі пісні пишуться за гарячими слідами, необхідний час, щоб усвідомити епічний масштаб події.

Для людей середнього покоління до 50 років пріоритетними (65,7 %) є не марші, а тихі ліричні пісні типу, «Землянка», «Синя хусточка». Вони відображають у пам'яті про війну гуманістичну складову, позбавлену епічності і гордості переможців. Представники цього покоління відносяться до військового покоління не як до віддалених предків, а як до конкретних людей, яких вони знали. Саме тому передача простих людських відчуттів людей, що випробовують тяготи війни, для середнього покоління значиміше, ніж шум і грім переможних маршів.

Висновки. Послаблення етичної складової в уявленнях молоді про причини перемоги у війні може призвести до відносного знецінення відчуття гордості за перемогу у Вітчизняній війні, що, у свою чергу, може знизити вплив пам'яті про війну на формування високих патріотичних відчуттів. Існує чітка тенденція послаблення моральної складової колективної пам'яті про війну.

Респонденти оптимістично оцінюють перспективи світу. Осіб, які не вірять у повторення масштабної війни, значно більше, ніж тих, хто допускає таку можливість.

Найбільше значення в підтримці емоційної пам'яті про війну належить кіно. Друге місце належить пісням, музиці про війну. Третє – художній літературі про війну. Якщо говорити про жанр пісень, які краще сприймають представники різних поколінь, то це гучні ліричні пісні. Друге місце посідають переможні марші. Найменше значення для передачі образів війни мають похідні, бадьорі пісні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тавокин Е. П. К вопросу об исторической памяти о Великой отечественной войне / Е. П. Тавокин, И. А. Табатадзе // Социологические исследования. – 2010. – № 5. – С. 62–66.
2. Котляров И. В. Великая Отечественная война в зеркале социологии [Электронный ресурс] / И. В. Котляров // Институт саціялогії НАН Беларуси. – Режим доступа : <http://socio.bas-net.by/be/artdetailed.php?id=8> (дата обращения: 20.03.2013). – Загл. с экрана.
3. Миронова Т. Н. Дети и молодежь о Великой Отечественной войне. Итоги социологического исследования 2009 г. [Электронный ресурс] / Т. Н. Миронова. – Режим доступа : http://www.chuvrdub.ru/child_vov.htm (дата обращения: 20.03.2013). Загл. с экрана.

Рецензенти: Осипов А. О., д.філос.н., в. о. професора;
Ляпіна Л. А., к.політ.н., доцент.

© Позднякова-Кирбят'єва Е. Г., 2013

Дата надходження статті до редколегії 13.04.2013 р.

ПОЗДНЯКОВА-КИРБ'ЯТСВА Елліна Геннадіївна – кандидат соціологічних наук, докторант кафедри політології, соціології та культурології Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди.

Коло наукових інтересів: методологія і методи соціологічних досліджень.